

MEGJEGYZÉSEK A PRÓZARITMUSRÓL *

Végh J. Mihály

1. Ha a próza ritmusáról /a prózaritmusról/ szólnak, elsődleges feladatunk választ adni arra a kérdésre, hogy mit jelent, miben áll ez a ritmus. Előbb tegyünk egy kis /látszólagos/ kitérőt:

1.1. Ritmuson általában jelenségek /egységek/ szabályos váltakozását, ismétlődését értjük. "A ritmus első fokon a dolgok lényegéhez tartozó objektív összefüggés, a jelenségek sorozatának kisebb-nagyobb távlatokban érvényesülő idő-, ill. térbeli tagolódása" /KECSKÉS ANDRÁS: *A komplex ritmus-elemzés elvi kérdései*. Itk. LXX, 107. idéztem: i. m. 176./ . Bizonyos értelemben minden emberi beszédnek van ritmusa, hiszen az akusztikai tényezők tagolódása jellemző minden hangzó nyelvi jelenségre. A beszéd természetes tulajdonsága, hogy bizonyos hangok /-csoportok/ kiemelkednek, nyomatékos góccokat alkotnak, és ezeknek többé-kevésbé szabályos ismétlődése, a köztük lévő hangcsoportok kiejtési időtartamának kiegyenlítődése ritmust /ritmusérzést/ kelt.

1.2. Csakhogy - amint B. A. TOMASEVSKIJ is megállapítja - különbséget kell tennünk a természetes ritmussal rendelkező beszéd s a ritmika szabályai szerint felépített művészi szöveg között /O sztihe. Leningrád, 1929. Ritm prozi. 254-318./ . A nyelvi ritmus a beszédben csak mint alap van jelen, lehetőségként, és nagyon sokszor nem is valósul meg, nem válik érzékelhetővé; az ilyen szöveget egyszerűen ritmustalannak érezzük. Természetesen ez az érzésünk téves.

*Vö. egy korábbi tanulmányommal: *Ritmusjelenségek a magyar prózában*. Népr. és Nyelvtud. XVII-XVIII, 175-195.

FRANTIŠEK MIKO a prózaritmussal foglalkozó terjedelmes tanulmányában */Rytmus v proze. Litteraria 6. Studie a dokumenty. Bratislava, 1963. 5-61/* a következőket állapítja meg erről: "A beszéd tagolása alapvető pszichológiai követelmény. A beszéd nem nélkülözheti sem a tagolást, sem a ritmust. Erről a ritmusról úgy beszélhetünk, mint a beszéd ún. természetes ritmusáról. Funkciója, hogy a beszédtevékenységet effektívvé tegye. Az információelmélet szempontjából azt lehet mondani, hogy a beszéd ritmikussága pozitív tulajdonsága az információcsatornának, ha ez nincs meg, akkor ún. zajként értékelhető" /i.m. 12./ . Figyeljük meg: a ritmus funkciója itt még nem stilisztikai, csupán effektív. A stilisztikai /FRANTIŠEK MIKO szerint esztétikai/ funkció felépítménye a ritmus elemi funkciójának. Ritmusérzékünk csak ezt a felépítményt érzékeli, ezért érzünk ritmustalannak szövegeket, és ennyiben mégsem téves ez az érzésünk.

1.3. A ritmusérzék szerepét nem szabad lebecsülnünk. "Az emberi megismerés fejlődése során, elvonatkoztatási folyamatok eredményeként jöhetett létre az objektív ritmus felismerésének képessége, a ritmusérzék" - írja KECSKÉS ANDRAS /i. m. 107. idéztem: i. m. 176./, és a felismerő szubjektum szerepét ANDOR GYÖRGY is kiemeli: [a ritmus] "...a műalkotás objektív anyaga valamely tulajdonságának a szubjektum számára azonosnak tetsző szakaszokban való ismétlődése, a szakaszosság folyamatossága" /Nyr. 96 : 288. idéztem: i.m. 176./.

1.4. Természetesen a szövegek /közlések/ egy csoportjában azonnal érzékeljük a ritmust. Ilyenek a versek. A versben a ritmus esztétikai funkciója konstitutív eleme az irodalmi alkotásnak, és egyúttal specifikus jegye is. A vers ritmikus normával dolgozik, amelyet érezni lehet. A prózában a ritmus esztétikáját nem feltétlenül kell érzékelni, de már a művészi prózában nagyobb ritmikusságot várhatunk,

abból kiindulva, hogy a szerző művész, aki a nyelvvel mint művészi anyaggal dolgozik, és nem hagyhatja figyelmen kívül a beszédnek ezt az oldalát, hanem mint a mondanivaló szolgálatában álló formát, stilisztikailag fontosat beépíti művébe /v.ö. FRANTIŠEK MIKO i.m. 13/.

1.5. A ritmus szempontjából alapvetőnek /az árnyalatokat nem számítva/ ezt a három fokot állapíthatjuk meg: beszéd /a ritmus lehetősége/ - művészi próza /a ritmus tendenciája/ - vers /a ritmus megvalósulása/. A művészi próza ritmusa voltaképpen illuzió, a meglévő lehetőség alapján a megvalósulás illuziója. A prózában *s e j t j ü k* a ritmust, de *n e m t u d j u k*. Lásd: HORVATH JÁNOS: [a próza ritmusa] "csak szugerál, csak sejtet. Elég, ha csak elvétve s futólag érvényesül benne az ütemező ösztön" /*Ritmus a prózában*. Új Nemzedék. 1921. III. évf. 1. sz. 5. idéztem: i.m. 182./, LEONHARD BERIGER: "a prózaritmusból nem az egyenlő /egyenlőnek érzett/ ismétlődik, hanem a hasonlóknak érzett" /*Poesie und Prosa*. Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte. 1943. 148-149. idéztem: i.m. 181. /, FRANTIŠEK MIKO: A prózában nem érvényesül a ritmikus szándékosság, és nem számolhatunk magas fokú ritmikus elrendettséggel. Csupán ritmikus tendenciákról lehet beszélni. /v.ö.i.m. 59/.

1.6. A prózaritmus jellegéről a legfontosabb azt megállapítanunk, hogy csak tendencia, nem konsztitív eleme a megnyilatkozásnak. Természetesen a tendencia bizonyos fokig erősíthető, így ritmikus hatás érzését lehet kelteni, és ennek esztétikai /stilisztikai/ funkciója lehet. Prózaritmusról, a próza ritmusáról csupán a rövideg kedvéért beszélhetünk, ha pontosak akarunk lenni, akkor a próza ritmusjelenségeiről szólhatunk csak, akkor is, ha elfogadjuk /és - a fentiek értelmében - el kell fogadnunk/ KECSKÉS ANDRÁS

megfogalmazását: "vers és próza között nincs minőségi, csupán fokozati különbség" /i.m. 114. idéztem:i.m. 183. /.

/Ezért adtam említett korábbi munkámnak a *Ritmusjelenségek* címet: i.m.175./

2. A vers ritmusa /a szabadvers, prózavers stb. részletproblémáját most figyelmen kívül hagyva/ mérhető, tisztán kimutatható, hiszen - mint köztudomású - vagy hangsúlyos lehet, és akkor ütemekre, vagy időmértékes, és akkor verslábakra bontható. /Mégint csak hagyjuk most ezeknek részletproblémáit./ De mérhető, kimutathatók-e a próza ritmusjelenségei? És mi mérhető, és minek alapján? Vagyis: miben áll a prózaritmus?

2.1.1. A magyar szakirodalomból elsősorban HORVATH JÁNOS munkáiban találhatunk elméleti megállapításokat a prózaritmusról: *Ritmus a prózában* /lásd előbb/; *Magyar ritmus, jövővény versidom* /Bp. 1922. 26/; *A magyar vers* /Bp, 1948. 43/; *Rendszeres magyar verstan* /Bp. 1955. Nyelvtud. Ért. 7. 5/; *Versritmusú szólások a kötetlen beszédben* /Bp, 1958. MNyTK. 100./.

Az ő felfogása az, hogy a hangsúlyos verselés ütemezettsége /ütemei/ időnként és helyenként megjelennek a művészi, a jól szerkesztett prózában /azaz a természetes beszéd ritmuslehetősége időnként megvalósul/, és egy-egy ütem emléke ébren tartja ritmusérzékünket a következő ilyen ütemig. " Találunk nagyjában egyenlő időszakaszokat, helyelközzel tökéletes ritmusú részletet, közömbös darab után útemre lendülőt, s ezek benyomása elegendő szuggesztív erővel bír arra, hogy kellemes arányúnak, magyar értelemben szabályosnak hitesse el velünk az egész mondat, egy egész beszéddarab hangidomát" /*Magyar ritmus, jövővény versidom* 26. idéztem: i.m. 182./.

Ez a felfogás - bár alapjában igaz - azt sugallhatja a prózaritmus kutatójának, hogy a prózában csak az ütemezhető, versszerű részekkel kell foglalkoznia, őket kimutatnia, a "közömbös darabokat" jórészt figyel-

men kívül hagyhatja, legfeljebb meg kell számolnia a ritmusos mondatok közötti ritmustalanokat, hiszen ezek eloszlása is lehet arányos, azaz ritmikus.

Magam is e szerint az elv szerint elemeztem Eötvös Károly néhány elbeszélését /i.m. 189-194/.

2.1.2. De a "közömbös" részek mégsem lehetnek közömbösök a ritmusjelenségek vizsgálatakor. ANDOR GYÖRGY Kamondy László egyik regényrészletének ritmuselemzésében szintén a szótagokból alakuló ütemek szerint elemez, de minden szótagot ütemekbe sorol, és így figyeli meg az ütemek kiegyenlítődsre való törekvését /i.m. 293-294. idéztem: i.m. 183/.. KOVACS ÁGNES egy népmesei szöveg elemzésében hasonlóképpen jár el, megállapítván, hogy "a mesemondó az ütemek minden lehetséges tagolását alkalmazza, tehát nemcsak 3:3, hanem 2:2:2, 2:4, 4:2, sőt néha 1:5, illetőleg 5:1 tagolással is találkozunk. [Az alapegység a mesében a héttaszatú 6/8-os ütem.] Természetesen a nem felező megoldású ütemekben ugyanúgy találkozunk az aprózás és a lelassítás, illetőleg az ütemkiegyenlítőds jelenségével" /MTA I. OK. XXVI, 183-242, idéztem:i.m. 188./.. Érdekessége ennek az elemzésnek, hogy hangzó szöveget vizsgál- metronómot és stoppert is igénybe vesz a mérésekre - és ez önmagában is felvet olyan kérdéseket, amelyek nem teljesen azonosak az írott szövegek elemzésekor felmerülővel.

2.2. Az orosz nyelv prózaritmusáról vallott felfogásokat V. ZSIRMUNSZKIJ foglalja össze /O ritmicsezkov proze. Szovjetszkaja Lityeratura. 1966. 4. sz. 103-114/. Megállapítja, hogy a próza ritmusának problémája mindeddig nincs megoldva, holott az orosz versteoretikusok nemegyszer foglalkoztak már vele. Az a véleménye /B. TOMASEVSZIKJ nyomán/, hogy meg kell különböztetni a beszéd természetes tulajdonságaként létező ritmust és a ritmikus prózát. Ez utóbbi természetének magyarázatára a következő elméleteket ismerteti /és bírálja/:

2.2.1. A legnaivabbnak tartja azt az elméletet, amely a verslábakra épül, mint G. SENNELIÉ */Traktat o ruszskom sztyihe.* Odessza, 1921./, aki Turgenyev prózájának elemzésekor verslábakat mutat ki /daktilusokat, trocheusokat, jambusokat stb./, de - természetesen - ezeket rendszerbe foglalni nem tudja /és nem tud mit kezdeni a nem ritmizálható részekkel sem/. A.BELIJ is erre alapozza felfogását */O hudozsesztvennoj proze.* Moszkva, 1919./. Felhasználva az antik metrumok teljes verslábkészletét, úgy találja, hogy a legjobb prózáíróknál, főleg Puskinnál és Gogolnál következetesen megvannak a legkülönbélebb verslábak, Puskinnál túlsúlyal a jambus-anapesztus, Gogolnál a trocheus-daktilus. Igaz, A. BELIJ is kénytelen elismerni, hogy eléggé rendszertelenül vannak meg, és ún. lökések és lyukakat kell feltételeznie a következetlenség magyarázatára.

B.TOMASEVSZIJ is cáfolja A. BELIJ elméletét, és szellemesen azzal érvel, hogy a verslábak önkényes /rendszertelen/ kombinációja ott mutatható ki, ahol csak akarjuk, még a félművelt hivatali szabályzatokban is */Zsizny Iszkussztva,* 1920. 458-460/. V.ZSIRMUNSZKIJ elismeri, hogy ennek ellenére a romantikus stílusú prózában néhol találkozunk többé-kevésbé következetes metrizációval, mint pl. Novalis befejezetlen regényében, a "Tanulók Szaiszban" címűben, vagy a szimbolista Maeterlinck egyik drámájában, de az ilyen prózát "hibrid"-nek tartja.

2.2.2. A verslábélmélettel szemben A.PESKOVSKIJ fonetikai ütemekkel magyarázza a próza ritmusát. */Sztyihi i proza sz lingviszticszeszkoj tocski zrenyija.* Metodika rodnovo jazika, lingvisztika, poetika. Leningrád, 1925.153-166/. Ezek az ütemek hangsúlytól hangsúlyig tartanak. De - mint V.ZSIRMUNSZKIJ megállapítja - ez a rendezés nagyon ingadozó jellegű, a "szervezett változatosság" az ütemek között /amivel A. PESKOVSKIJ a következetlenségeket magyarázza / nagyon szubjektív és kevésbé meggyőző.

2.2.3. B. TOMASEVSZKIJ a prózaritmus vizsgálatában alapvető mérceként a szótagot fogadja el /*Ritm. prozi.* 0 sztyihe. Leningrád, 1929. 254-318/. Puskin prózáján végzett megfigyeléseiből arra következtet, hogy Puskin prózájában a szótagmenyiség az előfordulások 69%-ában 6-10 szótagos határok közé van szorítva, és a leggyakoribb a középmagasságú 8 szótagos szakasz, amely viszonylag állandó jellegű is. Ha ehhez - mondja V. ZSIRMUNSZKIJ - hozzátesszük az 5 és a 11 szótagos szakaszok számát, akkor az 5-11 szótagosok előfordulási aránya 88%-ra nő. B. TOMASEVSZKIJ szerint a szomszédos szakaszok között nem található kiegyenlítődesre törekvés, ellenkezőleg, érezhető némi, bár nem világos tendencia a szótagkülönbségre. Ezzel - mint látjuk - B. TOMASEVSZKIJ ellene mond annak a magától kínálkozó következtetésnek, hogy a Puskin prózájában fellelhető közép nagyságot verstani törvényszerűségnek lehetne elfogadni. Kimondja tehát, hogy "a prózaritmus normái nem konstruktív törvények, csak középformákat jelentenek, amelyek mellett megengedettek és azonos értékűek az egyik vagy a másik oldalra való eltérések" /i.m. 274/. Szerinte a prózában a túlzott hosszúságot vagy rövidséget a következő szóval kell kompenzálni. Ebből következik a szó középhosszának megtartására irányuló tendencia, miközben ez a hosszúság annál állandóbb és gyakoribb lesz, minél rendezettebb a beszéd a ritmus szempontjából. Ismételten hangsúlyozza, hogy a prózának az a törekvése, hogy bizonyos egyensúly bekövetkezése után megőrizze a középhosszúságot, csupán mechanikus tendencia, és egyáltalán nem játszik konstruktív szerepet.

2.2.4. V. ZSIRMUNSZKIJ a továbbiakban röviden kitér az angol próza ritmusa egyik kutatójának elméletére. J.H. SCOTT a vizsgált szövegeket 2-3 szavas szintaktikai egységekre bontva a hangsúlyos struktúrában szimmetriakülönbségeket lát.

Lehetséges, hogy egy ilyenfajta szimmetriaelmélet eléggé elfogadhatóan magyarázza a próza ritmusának bizonyos jelenségeit, de a szimmetriaegységek /miként a verslábak sem/ nem lesznek rendszeresen ismétlődő egységek, tehát nem szolgálhatnak a ritmikus próza konstitúciós alapjául.

Ugyanez vonatkozik a "klauzula"-elméletre is. Az antik retorika tudta, hogy a mondat vagy a bekezdés végének meghatározott kanonizált formái vannak /cursus planus, tardus, velox/. De azok a kísérletek, amelyek arra irányultak, hogy az újeurópai népek prózájában is hasonló klauzulákat találjanak, nem vezettek semmiféle eredményre. Ez a próza ugyanis hangsúlyszabályokon alapszik és nem a hosszúságon. Legfeljebb csak egyedi esetekről, egyes íróknál való rendszeretlen előfordulásokról lehet szó, ahol a ritmikus stílus kiegészítő jellegű.

2.2.5. De mit állít szembe V. ZSIRMUNSZKIJ ezekkel az elméletekkel? Azt, amit már korábban is kimondott: a ritmikus próza a szintaktikai egységek művészi rendszerére épül az ismétlődés és a szintaktikai párhuzam alapján. A vers ritmikus szerveződése ugyanis szűkebb értelemben nem metrikusan történik /erős és gyenge szótagok szabályos változásával, verssorokkal, versszakokkal és a sorok végén rendszeresen ismétlődő rímekkel/, hanem a vers kompozíciója szerint. A hangsúlyos sorok parallelizmusával kapcsolatos ez, a sorok ritmiko-szintaktikai párhuzamosságával, és a grammatikai formák párhuzamával, amelyek ugyanazon szintaktikai funkcióban lépnek fel a versnek ugyanazon helyein, és mindenfajta lexikai ismétlődéssel, különösen a ritmikus sor elején, amelyek meghatározzák a ritmiko-szintaktikai tagokat, és végül ide tartoznak bizonyos hangtani ismétlődések is. Mindezek a jelenségek együtt születnek a vers általános ritmikai mozgásával. Ez a grammatika költészete és a költészet grammatikája, amelyről R.JAKOBSON írt. A versekben a ritmusnak ezek a másodlagos elemei nem feltétlenül szükségesek a

ritmus érzékeléséhez, rendszertelenek is maradnak. A prózában viszont mint elsődleges metrikai törvényszerűségek léteznek, előtérbe kerülnek a ritmikus szerveződésnek másodlagos jegyei.

Ezekon kívül /és velük együtt/ nem kevésbé fontosak a művészi beszédben a párhuzam és az ismétlődés /fonetikai, grammatikai, szintaktikai, lexikai, szemantikai/. A próza ritmikus szerveződésének alapját nem hangtani ismétlődések alkotják, hanem a grammatikai-szintaktikai parallelizmus különféle formái. Hasonlóan a vershez, a strófához vagy strófacsoporthoz, a ritmikus próza szövegegységét összetett intonációs-szintaktikus egész alkotja. Ez állhat szintaktikailag azonos mondatrészekből, azonos kötőszókból vagy intonációs szünetekből, összetett mondatokból, amelyek szintaktikailag párhuzamos tagmondatokból tevődnek össze, és amelyeket kötőszók vagy velük egyenértékű szünetek kapcsolnak össze, és végül alárendelt mondatok sorából, amelyek szintaktikai konstrukciójuk szerint párhuzamosak. A mellérendelő vagy alárendelő kötőszók ismétlődése, szókihagyás, az egymáshoz tartozó szerkezetek grammatikai-szintaktikai parallelizmusa, végül fonetikai ismétlődések jelenléte, és még más tendenciák /a szavak számának vagy a szótagok számának kiegyenlítődése, a meghatározott típusú végződések ismétlődése/ alkotják a ritmikus próza alapját.

2.3. A szlovák nyelvű próza ritmusát vizsgálja FRANTIŠEK MÍKO az előbbieken már említett tanulmányában/i.m. 5-61/. Tíz szöveget: hét művészi /irodalmi/ és - összehasonlítás céljából - három szakirodalmi /tudományos/ szöveget elemzett statisztikai módszerrel. Következtetéseit így foglalhatjuk össze:

Három síkot kell megkülönböztetnünk: az ütem, a szakasz és a mondat ritmikus síkját. Az ütem ritmikus síkjában a figyelembe veendő tényező a különböző fajtájú ütemek jelenlé-

te a ritmikus lejtésnek és a szótagszámoknak megfelelően, valamint az ütem szótaghosszúságának átlaga és ezek szóródása. Az ütemek vizsgálatakor FRANTIŠEK MIKO a süllyedő és az emelkedő formákat vizsgálja, a trochaikus-daktilikus ill. a jambikus stb. egységeket. A prózaritmus alapjának ezeket a formákat tekinti, voltaképpen tehát az időmértékeket, de számol a hangsúly szerepével is. Az ütemek lejtéséről megállapítja, hogy az összes ütemekből 86,9 - 92,5% süllyedő, 7,5 - 13,1 % emelkedő. Az ütemek emelkedése a szakaszok kezdetén 17,8 - 26,1 %-ra növekszik, a mondatok kezdetén 17,3 - 30,3%-ra. Ezek a "lágý" kezdetek az ütemek aránytalan növekedése mellett a ritmus szempontjából jelentősek. A szakaszok kezdetét a kezdő ütem meghosszabbítása is jelzi. A szövegek ritmikus jellegét a trocheusos és a daktilusos ütemek uralják, amelyek az összes ütemek 69,2 - 76,5 %-át adják. Túlsúlyban a trocheusos ütemek vannak.

A szakaszok ütemekre való tagolásában általában a kettős ütem az uralkodó, amely a vizsgált szövegekben az összes ütemek 46,8 - 56,9 %-át adja. A kettős ütemű szakaszok közül a próza stílusának szempontjából elsősorban a daktilusi-trocheusi, valamint a trocheusi-daktilusi szakaszok a jellemzők.

A mondat tipikus elrendezésében a ritmusnak a "lágý" kezdeteken kívül nincsen más kifejezőbb ritmikus tendenciája.

Az irodalmi és a szakszöveg között elsősorban a kétszótagú és a háromszótagú ütemek részvétele tekintetében mutatkoznak különbségek. Az irodalmi szövegben két jól kivehető ritmikus centrum van: a trocheusok és a daktilusok. Előfordulásuk 69,2 - 76,5 %-os. A szakszövegekben ezek a centrumok kevésbé kifejezőek, 59,5-63,4 %-os az előfordulási arányuk.

A kettős ütemek száma az irodalmi szövegekben 44,2 - 47,7%, a szakszövegekben 25,1 - 36,8 %. Ez utóbbiakban nagyobb mértékben fordulnak elő a három- és a többszótagú ütemek, amelyek a szövegek kevésbé ritmikus jellegére utalnak. Az irodalmi szöveg értékei inkább esztétikailag jelentősek, a különbségek ugyanis nem a ritmikusra való törekvésből származnak, hanem a szakszövegek lexikális sajátosságainak a következményei.

Az ütem szótag-átlaga az irodalmi szövegekben 2,55 - 2,73, a szakaszszövegekben 2,84-3,22.

A szakaszok ütemeinek konfigurációja szempontjából a két centrum van túlsúlyban 27,2 %-ban. A szakszövegben ez az érték 10 %-kal kisebb, és magasabb a konfigurációk száma is, a ritmust tekintve ez is mínuszt jelent.

A szakaszok szótaghosszúságában /elsősorban az öt és hat szótagú szakaszok a jellemzők/ is van eltérés, de ez a ritmus szempontjából kisebb jelentőségű /a szótagelv a költészetben fontosabb./

A mondatot tekintve a szépirodalmi mondat ritmikus lejtésében kifejezettebben észlelhető a "lágýabb" kezdés, a szakszövegekben ilyen egységes tendenciát nem találunk. A szépirodalmi szövegekre jellemző a mondatok egyszakaszos volta /46,9-60,1 %/, az egy- és a kétszakaszos mondatok pedig ritmikus centrumokat alkotnak. A szakszövegekben nem találunk kifejezetten ritmikus centrumokat. Ezekben megnövekedett a többszakaszosak száma, ezáltal is gyengül a ritmikus jelleg.

A szakaszok konfigurációjában a mondatokban túlsúlyban van a kettős ütemű egyszakaszos, meg a három ütemű egyszakaszos mondat szépirodalmi szövegekben. A szakszövegekben nem találunk jelentősebb tendenciákat.

Úgy tűnik - állapítja meg FRANTIŠEK MIKO -, hogy a próza ritmusának súlypontja a mondatszakaszokban van.

3. Miben áll tehát a próza ritmusa, és hogyan vizsgálható? Úgy gondolom, elsietett /és lehetetlen/ dolog volna most határozott, minden kétséget /és tévedést/ kizáró választ adni erre a kérdésre. A számbavett elméletek: sokat feltártak a problémákból, de végeredményben - véleményem szerint - csak részigazságokig jutottak el. V. ZSIRMUNSZKIJ például - mint láttuk - azt vallja, hogy a ritmikus próza a szintaktikai egységek művészi rendszerére épül, az ismétlődés és a szintaktikai párhuzam alapján. Ez bizonyosan igaz, de nem oldja meg teljesen a kérdést. Ha így vélekedünk, akkor elhagyjuk a hanganyag, a hangzati rend ritmusát, amely ugyanolyan fontos alkotó része a próza ritmusának. Vagy ha például FRANTIŠEK MIKOval a trocheusi-daktilusi ütemekre építünk, akkor egyrészt az ütemek hangsúly- és ebből eredő ritmusviszonyait, másrészt az egyéb /pl. a ZSIRMUNSZKIJ felsorolta/ tényezőket rekesztjük ki a prózaritmus köréből.

3.1. Természetesen a kép nyelvenként is változik. A magyar próza ritmusjelenségei - ez a véleményem - nem alapozhatók a trochaikus ütemekre /verslábakra/. FRANTIŠEK MIKO a szlovák nyelv trocheusi jellegét állapította meg. Ez - amint tudjuk - a magyar nyelvről is elmondható. Csakhogy ezzel a ritmusról, rendezettségéről, rendszeréről még nem mondtunk sokat. Egyébként a magyar nyelvű prózában - határozott meggyőződésem szerint - nem az időmértékes, a szótagek hosszúságára és rövidségére alapozott ritmust kell keresnünk, mert nem ez a jellemző rá, hanem a hangsúlyviszonyokra épülő ritmust.

A hangsúlyos góccok köré épülő szakaszok kiegyenlítődése /legalábbis az erre irányuló tendencia/ a legfontosabb /a-

lap-/ jelensége a magyar beszédnek és a művészi prózának is.

3.2. És hogyan vizsgálható ez? Meg kell állapítanunk a szövegegység ütemeit, a hangsúlyos góccok által összefogott egységeket, statisztikusan ki kell mutatnunk, hogy melyik ütemfajta a legjellemzőbb, és hogy a kiegyenlítődési tendencia milyen mértékű /lásd pl. ANDOR GYÖRGY és KOVACS AGNES említett dolgozatait./.

3.3. Nem látszik érdektelennek az sem, hogy valóban a hangzó beszéd ritmusát /is/ vizsgáljuk, mint KOVACS AGNES /i.m. 183-242./, és metronom, stopper stb. segítségével, hangjegyes ábrázolással mutassuk meg azt, hogy a szöveg előadója elmondás közben mennyire érzi a ritmust, hogyan ritmizálja azt az egységet, amelynek ritmusformáit mi már az olvasás folyamán megállapítottuk.

3.4. Tudnunk kell azt is, hogy az ilyen vizsgálat "csak" a hangzati rend ritmusát, ritmosos tendenciáit mutatja ki. Pedig a próza ritmikus jellegének más tényezői is vannak, amelyek az előbbivel együtt teszik ritmosossá a szöveget. Ilyenek pl. az ismétlés, a parallelizmus, a halmazás, a szavak hosszúságának a szabályosság érzését keltő változatossága, az arányosan formált szövszerkezetek ritmikus hatása, a hosszabb és rövidebb tagmondatok, a mellé- és alárendelő szerkezetek, a kapcsoló elemek /kötőszók/ bizonyos rend szerinti változtatása. A próza ritmikus jellegének érzékelését elősegíti az is, hogy szabályosan /szabályosnak érzetben/ váltakoznak benne a párbeszédes és a leíró részek, hogy az író egy-egy beszédfordulat visszatérésével, értelmi nyomósításával ritmikus csomópontokat teremt.

A ritmus érzését keltheti a mű /szöveg/ szerkezetében meg-

nyilvánuló arányosság is /mindezekre nézve lásd tőlem: i.m. 184-187./.

3.5. Mindezek mellett figyelemmel kell lennünk a próza ritmusának egyéb tényezőire is: az élőbeszéd közvetlenségével ható előadásmódra, az írás tárgyára, az író stílusának egyéni sajátosságaira.

3.6. És - nem utolsósorban - semmiképpen sem szabad megfeledkeznünk, arról, hogy szemléletünk funkcionális legyen, hogy a mondanivalóval, a tartalommal való összefüggésben vizsgáljuk a ritmikus tendenciák szerepét is.

ÜBER DIE FRAGE DES PROSARHYTHMUS

von

J. Mihály Végh

Diese Studie des Verfassers knüpft sich an seinen früheren erschienenen Artikel Rhythmuserscheinungen in der ungarischen Prosa in dem er in erster Reihe die theoretischen Fragen des Prosarhythmus erörterte. Jetzt untersucht er aus diesen Fragen die Wichtigste eingehenderweise, die Frage, was er unter dem Prosarhythmus verstehe und wie der Prosarhythmus zu untersuchen sei. Er gibt einen kurzen Überblick über diese Frage in der ungarischen Fachliteratur, bzw. er stellt die Meinungen der russischen Theoretiker in erster Reihe die Auffassung von V.SCHIRMUNSKI und die des slowakischen F.MIKO dar, hinzufügend die kritischen Bemerkungen und Schätzung des Verfassers. Er legt dar, dass die untersuchten Theorien viele Teilnahrheiten haben aber die ganze Wahrheit entdecken sie nicht. Der Verfasser zeigt darauf, dass der Rhythmus sich in jeder Sprache auch verändert.

Die Rhythmuserscheinung der ungarischen Kunstprosa ist der Ausgleich der Strophen um die betonten Zentren; aber der Prosarhythmus hat auch andere Faktoren: die Wiederholung, die Parallelität, die Anhängung, der Wechsel der Satzeinheiten nach gewisser Ordnung usw. und alle diese rufen die Rhythmus-wirkung hervor.

Endlich macht er auf die Wichtigkeit der funktionellen Anschauung des Rhythmus aufmerksam.